

УДК 94(477.43)“1920/1930”:323.15(=161.2)

Н.В.Тимова

Особливості здійснення політики “українізації” та “коренізації” на Поділлі 1920-х – початку 1930-х років

Стаття присвячена українізації держустанов Поділля у 1923–1930 рр. Розкрито перебіг подій, особливості її розвитку, наслідки і значення.

Ключові слова: Поділля, Кам’янець-Подільський, держустанови, українізація, курси, урядницькі комісії.

Радянська контрверсійна політика “українізації” та “коренізації”, відносини між національними меншинами в поліетнічному регіоні Поділля залишаються актуальними і сьогодні. Цілком закономірно, що питання реалізації заходів даної політики розглядалися низкою науковців. Значний науковий внесок у дослідження цієї проблематики було зроблено подільськими вченими В.Нестеренком, О.Завальнюком, Л.Місінкевичем, І.Боголюбовою, А.Суровим. Заслужують на увагу дослідження Я.Верменич, Л.Якубової, які висвітлюють особливості етнокультурного життя національних меншин, політичні аспекти політики “українізації” у 20–30-х роках¹.

Мета цієї статті – звернути увагу на особливості проведення українізації на Поділлі, формування в прикордонні відданого радянській владі покоління службовців й робітників розумової праці, задля чого руйнувалися традиції й інституції вищої та середньої освіти попередньої доби, проаналізувати причини згорання політики українізації, її наслідки та значення.

У листопаді 1920 р. на теренах Поділля остаточно утвердилася радянська влада. Не відчуваючи широкої підтримки з боку місцевого українського селянства, інтелігенції, більшовики змушені були обережно підходити до вирішення національного питання. 21 вересня 1920 р. РНК УСРР ухвалила рішення про запровадження української мови в школах і радянських установах. Вводилося обов’язкове вивчення української мови в школах України, доручалося органам освіти розробити план розвитку українських освітніх установ, відкриття в губернських і повітових містах вечірніх шкіл для вивчення службовцями української мови. Державні установи повинні були обслуговувати людей українською мовою².

Для Поділля введення цієї постанови в дію в силу різних історичних обставин мало велике політичне значення. Відомо, що 1919 року Кам’янець-Подільський фактично був столицею Української Народної Республіки, тут функціонували її державні установи. Більшість науковців, працівників освіти активно підтримували національну політику Директорії УНР брали участь у проведенні політичних та культурно-освітніх заходів. На Поділлі, де переважали селяни, а робітничий прошарок був незначним, незнання української мови радянськими функціонерами та червоноармійцями ще більше поглиблювало прірву між місцевим населенням та владою. У багатьох повітах довго

не стихав повстанський рух, значна частина селян підтримувала загони Якова Гальчевського, не втрачаючи надії на повернення уряду УНР³. Всі ці чинники змушували керівників Подільського губкому КП(б)У вживати рішучих заходів для українізації державного апарату. При цьому переслідувалося політичне завдання – намагання перехопити ініціативу у вирішенні національного питання з рук українських об'єднань, що виникли під час революції.

Факти свідчать, що українізація державного і партійного апарату розпочалася на Поділлі раніше, ніж у східних та південних регіонах України. 10 лютого 1921 р. президія Новоушицького повітвиконкому, розглянувши серед інших питання, якою мовою мають видаватися накази місцевої влади, ухвалила: “Усі накази, що виходять із виконкому та його відділів, повинні обов’язково писатися українською мовою”⁴.

У повітових центрах Поділля здійснювалася підготовча робота до відкриття курсів українознавства для співробітників радянських установ. Проте курси майже не функціонували, оскільки службовці часто залучалися до участі в численних політичних акціях й часу (а часто й бажання) для навчання їм бракувало⁵. Тому українізували власне діловодство лише відділи народ освіти, натомість апарат рад й виконкомів залишався, як і раніше, русифікованим.

Більшість секретарів, членів ревкомів, виконкомів у регіоні були росіянами або євреями. Вони не мали авторитету у жителів Поділля. Тому 1921 року ЦК КП(б)У надіслав до регіону кількох відомих українських політичних діячів. Подільський губвиконком очолив В.Порайко (1888–1937) – колишній член Галицького організаційного комітету КП(б)У та командувач Червоної Української Галицької Армії (ЧУГА), Кам’янець-Подільський повітовий комітет КП(б)У – П.Буценко (1889–1965). 1917 р. Панас Іванович належав до лівого крила УСДРП, але незабаром віддав перевагу більшовикам й на першому з’їзді КП(б)У був обраний членом ЦК⁶.

Владі доводилося рахуватися з настроями населення й поглиблювати українізацію шкіл. 1921 року українські школи реорганізовані в трудові. Переглядалися навчальні плани, програми. За кілька років їх мережа значно розширилася і наприкінці 1923 р. на Поділлі працювало 1830 українських шкіл та 28 дитячих будинків⁷. У цей складний час більшість учителів Поділля обрала очікувальну позицію, а дехто надсилав листи до “Вістей” ВУЦВК і критикував редакцію за антиукраїнську спрямованість, намагання знищити стару українську культуру, повністю замінити її пролетарською. Окремі подільські вчителі підтримували і навіть очолювали український повстанський рух. Зокрема Я.Гальчевський, який свого часу закінчив двокласну Курилівську учительську школу, працював педагогом у сільських школах Поділля. В окремих селах Кам’янецького та інших повітів діяли очолювані вчителями підпільні групи.

Єдиної позиції щодо концепції українізації не було навіть серед українського керівництва. Обіжник НКО УСРР за підписом наркома освіти В.Затонського, надісланий Подільському губкому КП(б)У 24 лютого 1923 р., закликав комуністів підходити до вирішення національного питання з точки зору створення

найбільш вигідних умов для пролетаріату в його класовій боротьбі з капіталом⁸.

Активізували хід українізації рішення XII з'їзду РКП(б) (17–25 квітня 1923 р.), який проголосив курс на коренізацію⁹. Московське партійне і радянське керівництво усвідомлювало, що без серйозної уваги до розв'язання національного питання створюваній ним квазіімперії – СРСР – загрожують відцентрові тенденції. Політика коренізації передбачала підготовку, виховання й висування кадрів корінних національностей, врахування національних факторів при формуванні партійного і радянського апаратів, організацію мережі шкіл усіх ступенів, закладів культури. У діяльності КП(б)У щодо здійснення цієї політики чітко визначались два напрями: українізація і створення необхідних політичних та економічних умов для національних меншин.

Знаковим документом, який розпочав політику “українізації”, став декрет ВУЦВК і РНК УСРР “Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови”, ухвалений 1 серпня 1923 р. Декрет проголошував мови всіх національностей рівноправними, дозволяв губернській владі у зносинах з центральними та периферійними органами використовувати й українську мову. Діловодство в губернських та окружних установах повинно було проводитись переважно українською мовою, за винятком тих районів, де більшість населення належала до іншої національності.

Працівники губернських та окружних виконкомів зобов'язані були в шестимісячний термін вивчити українську мову або підлягали звільненню з державної служби. Для навчання співробітників радянських установ створювались курси двох типів: короткотермінові (тривалістю навчання не більш трьох місяців) й довготермінові (півроку).

На Поділлі влітку-восени 1923 р. було проведено обстеження радянських, державних, профспілкових установ і організацій. У Вінниці почала діяти губернська комісія з українізації державного апарату, в округах “окружні. До комісій, як правило, входили представники відділів народів, керівники установ, а очолювали авторитетні керівники. Зокрема, Кам'янецьку комісію з українізації деякий час очолював Євген Кондрацький “колишній голова місцевої “Просвіти”. Вона організувала спеціальні групи для перевірки стану українізації установ, створила педагогічно-екзаменаційні комісії й розпочала курси для службовців¹⁰.

У липні 1923 р. розпочалася українізація у Вінницькій окрузі. Окружний виконавчий комітет організував курси для службовців. А через 2–3 місяці 17 райвиконкомів перевели діловодство на українську мову, було українізовано більшість сільрад.

Завдяки ініціативності учителів у Проскуріві та майже в усіх районах округи до середини жовтня 1923 р. також відкрилися курси. Гальмували справу співробітники виконкомів та установ, які вважали українізацію непотрібною. Спочатку їх відвідувало 30–45 осіб. Однак деякі установи (фінвідділ, Держбанк) взагалі не надіслали своїх службовців на курси. Таке ставлення підірвало віру

в необхідність вивчення української мови. Тому через 3 тижні занять курси відвідувати лише самі вчителі¹¹.

Повільний темп українізації держапарату на Поділлі пояснювався кількома причинами. Більшість керівників радянських, державних, профспілкових установ вважали її непотрібною і сподівались на швидку відміну. Крім того, у прикордонних районах працівники митниці, прикордонники, військові змушені були надсилати документацію до Москви виключно російською мовою, тому не бачили необхідності у відвідуванні курсів. Гальмувала українознавчу роботу відсутність викладачів української мови і літератури, підручників та посібників.

Загалом, 1924 року в Подільській губернії українізація тільки розпочалася. Губком і далі працював російською мовою, лише окремі документи видавав українською. Миські, районні, сільські партійні осередки вели роботу російською. Дещо краще були справи з українізацією держапарату в окружних установах: 75% документів видавались українською мовою. Розмовною мовою в губернських, окружних, частково районних установах і далі залишалася російська. Навіть чиновники, які добре знали українську, нею не розмовляли¹².

Особливу увагу ЦК КП(б)У, РНК УСРР приділяли питанню висування українців на керівну державну, партійну, радянську роботу. На початку 1924 р. в Подільському губкомі КП(б)У не було жодного українця, в окружках КП(б)У – 2–3 особи. Серед керівників партійних органів нараховувалося 29 українців, 32 росіян, 24 євреї, 8 представників інших національностей, українці складали лише третину партапарату. У цей час на Поділлі були на обліку 1 945 комуністів, з них 35,5% – росіяни, 35,0% – українці, 14,8% – євреї, 4,8% – поляки. Але вже серед кандидатів до лав КП(б)У переважали українці (60,0%), частка росіян складала 16,0%, євреїв – 13,0%. На початок березня 1924 р. у лавах КСМУ Поділля нараховувався 1 041 українець, 177 росіян, 439 євреїв¹³. Що стосується апаратів виконкомів та сільських рад, то його національний склад, за винятком губвиконкому, складався в переважній більшості з українців. У губвиконкомі, окрвиконкомах, райвиконкомах було багато росіян. Євреї становили значну кількість лише в окрвиконкомах. Серед членів та голів сільських рад також чисельно переважали українці – їх частка складала понад 90%.

У подальшому кількість українців, поляків, євреїв у державних, радянських, виконавчих структурах зростала, одночасно зменшувалася кількість росіян. Збільшувалося число українців – членів КП(б)У. Згідно партійного перепису 1927 р., на Поділлі українці, за винятком Могилівської округи, складали абсолютну більшість у партійних організаціях. За ними йшли росіяни та євреї. Серед кандидатів у члени партії та комсомольців також переважали українці¹⁴.

1924 року в більшості установ та організацій Поділля були створені курси та гуртки для вивчення української мови, культури. Щоправда, їхня діяльність саботувалася службовцями. Плідно працювали курси лише на Кам'янецьчині, де лекції для слухачів читали викладачі місцевого ІНО. Загалом 1924 року на Поділлі діяло 153 курси з української мови (11 одномісячних, 38 двомісячних,

87 тримісячних, 1 піврічні; 16 курсів функціонувало при цукрових заводах), їх відвідувало 3 686 осіб. За даними іспитових комісій, із загальної кількості слухачів, які відвідували курси, засвоїли українську мову для виконання службових обов'язків 90%. Наприкінці 1924 року на українську мову перевели діловодство всі сільські ради, райвиконкоми, окрвиконкоми, губвиконком, органи освіти, сільські банки, Червоний Хрест, фінвідділи та ін.¹⁵

У жовтні 1924 р. голова губернської комісії з українізації радапарату Воробйов зробив висновок, що українізація на Поділлі відбулася в більшості державних установ, за винятком ДПУ, військкоматів, держбанків, цукрових трестів. Голова губкомісії запропонував цим закладам негайно перевести діловодство на українську, розпочати звільнення службовців, які не володіли українською мовою, звернув увагу на необхідність посилити українізацію профорганів, політосвітніх установ, військових частин¹⁶.

Вже в обіжнику РНК УСРР “Про заходи проведення термінової і повної українізації апарату”, розісланому керівникам губвиконкомів у квітні 1925 р., вимагалось до 1 серпня 1925 р. в усіх установах, громадських організаціях всі акти публічно-правового характеру перекласти українською мовою. Прийом осіб, які не володіли українською мовою, міг відбуватися лише у виняткових випадках. Чиновників, у котрих помічалось негативне ставлення до українізації, передбачалось звільнити з роботи¹⁷.

1925 року в УСРР був ліквідований поділ на губернії. Внаслідок цього відбулися зміни і в структурі установ, які проводили роботу з українізації держапарату. Права губернської комісії передавались окружним – вони отримали більше самостійності у вирішенні культурно-освітніх проблем. Цього року відбулася чергова перевірка державних установ, яка виявила як позитивні зрушення, так і недоліки. Зокрема, у Кам'янецькій окрузі багато службовців, які не володіли раніше українською мовою, тепер почали нею розмовляти. Але назагал, українізація держапарату в УСРР у 1923–1925 рр. носила поверховий характер. Це визнав пленум ЦКК КП(б)У, скликаний 11 червня 1925 р.²⁵

У січні 1926 р. Центральна комісія встановила черговий “остаточний” термін іспитів для службовців із знання української мови. Іспити відбувались під контролем так званих “урядницьких” комісій, рішення про утворення яких прийняла РНК УСРР 16 липня 1925 р.¹⁸

Взимку 1926 р. Центральна комісія з українізації встановила 3 категорії для визначення рівня володіння українською мовою: 1) службовці та робітники, що добре знали українську мову, говорили і писали без помилок; 2) особи, котрі за допомогою словника добре перекладали з російської на українську мову і могли розмовляти нею; 3-а) службовці, які вороже ставилися до українізації; 3-б) особи, що не знали мови, але бажали її вивчити. Перших з 3-ої групи передбачалось звільнити зі служби, а інші повинні були за 3 місяці оволодіти українською мовою (до того часу вони вважались умовно звільненими). Рішення про звільнення службовців з роботи приймалися і раніше, але конкретних заходів у цьому напрямку не вживалося.

1926 року шляхом іспитів пройшла чергова перевірка службовців на знання української мови. Іспити складались із письмової роботи та усної перевірки. Письмова праця включала в себе переклад ділового листа, самостійне складання юридичного документа, вільний твір на теми з радянського життя, переказ українського твору. Від службовців також вимагалось, щоб вони грамотно, у межах програми, відповідали на різні питання з українознавства. Від технічного персоналу вимагалось лише знання української мови.

Ретельне обстеження 16 райвиконкомів і парткомів Кам'янецької округи показало, що в більшості районів процес українізації розвивався успішно. Але в Дунаєвецькому, Новоушицькому районах чимало осіб було віднесено до 3-ої категорії. Загалом же, районними комісіями Кам'яниччини було зафіксовано такі показники: до першої групи віднесено 47% службовців, до 2-ої – 44,3%, 3-ої – 8,7%. У Шепетівській округі ці показники були такими: 1 група – 137 осіб, 2-га – 332, 3-тя – 107¹⁹.

Виходячи з висновків, зроблених членами “урядницьких” комісій, НКО УСРР надіслав загальні зауваження у прикордонні округи. У них констатовалося, що повної українізації в округах ще не проведено, у багатьох установах діловодство почасти велося російською мовою, а частина службовців української мови не знала зовсім. Зовнішній вигляд прикордонних міст не був схожий на населені пункти УСРР. Основними перешкодами визнавались відсутність потрібних коштів, українських культурницьких організацій. НКО пропонував зі складу інтелігенції окружних міст організувати науково-методичну комісію з українізації та провести перепідготовку викладачів.

Керівники міст і містечок Поділля наприкінці 1926 р. провели низку заходів, спрямованих на покращення зовнішнього вигляду вулиць, надписів на установах. Зокрема, 29 грудня 1926 р. своєю постановою Кам'янецький окружком КП(б)У ухвалив, щоб усі державні, торговельні організації мали над вхідними дверима вивіски українською мовою. Поруч дозволялося дублювати назву російською або іншими мовами. Винні у невиконанні цієї постанови підлягали штрафу до 25 руб. або арешту на один місяць. У березні 1927 р. перевірка стану наочності зафіксувала багато порушень: надписи на вивісках часто писались російською мовою.

Як правило, адміністративні методи не відзначались ефективністю. Замість покращення якості українознавчої роботи основна увага місцевими керівниками освіти приділялась кількісним показникам, члени “урядницьких” комісій часто завищували цифри і звітували про успішне проведення українізації. Інколи до окружних комісій надходили зовсім необ'єктивні дані. Проконтролювати їх точність було не можливо. Лише в окремих випадках комісії отримували догани за неправильну інформацію.

1928 року представники центру ретельно обстежили стан українізації в прикордонних районах України й визнали, що округи Поділля (зокрема Кам'янецька) належать до найбільш українізованих в республіці. Цьому сприяло те, що переважна більшість місцевого населення були українці. Кількість осіб,

віднесених до 3-ої категорії, була набагато меншою, ніж в інших регіонах УСРР. Проте значна кількість надісланих з центру службовців-росіян ігнорували українізацію. Голови РВК, комсомольські і партійні активісти писали і розмовляли суржиком – їх мова була перенасичена русизмами, полонізмами, діалектизмами, службовці незадовільно знали історію, літературу України²⁰.

У 20-ті роки на Поділлі, крім опору українізації зрусифікованих службовців, опозиційні погляди щодо радянської національної політики виявляли деякі викладачі вищих навчальних закладів Кам'янця. Про це мова йшла в таємному документі ДПУ “Про економічний і політичний стан Кам'янецької округи” (березень 1928 р.). У ньому професура ІНО, СГП оцінювалася як колишній ворог, який мав тісний зв'язок з еміграційним урядом С.Петлюри. “Українська права інтелігенція намагалась і часом намагається використовувати своє становище та легальні можливості з метою протидії радянській владі та має намір використовувати вузи для зв'язку з емігрантськими діячами УНР, – відзначалося у характеристиці. – До цієї течії входять особи, які проводять лінію тихого саботажу, ігнорують суспільно-політичну діяльність, відкрито вороже ставляться до різних заходів радянської влади, зокрема у сфері національної політики, вважаючи її нещирою, маневреною”.

У 1929 р. окружком КП(б)У, окрвиконкоми Поділля різко послабили увагу до процесів українізації. Відчуваючи це, службовці все одвертіше нехтували курсами з українознавства, на іспити не з'являлися. Заступник голови Кам'янецького окружного Комітету незаможних селян Аверін твердив, що українізація – “це петлюрівщина, насильство”. Деякі апаратники погрожували виїхати до Росії, щоб уникнути іспитів, зокрема інструктор Кам'янецького ОВК Всеволозьський заявив: “Йдіть ви подальше з перевіркою, дайте мені квиток, я сьогодні ще ладен їхати до Москви”²¹.

Наприкінці 1929 р. більшовицьке керівництво на чолі з Й.Сталіним розпочало політику насильницької колективізації. У цих умовах фактично відпала об'єктивна необхідність у функціонуванні “урядницьких” комісій й вони діяли лише за інерцією. І хоч ЦК КП(б)У і РНК УСРР і далі видавали постанови, розпорядження, накази, для багатьох стало зрозуміло, що українізація починає згортатись. Радянській владі вже не потрібний був тісний союз з селянством, проти якого розпочалася справжня війна. Повернулись назад часи, коли майже виключно використовувались репресивні заходи щодо селян.

Тенденцію до занепаду політики українізації виявили останні перевірки, проведені на Поділлі в березні й квітні 1930 р. Вони показали, що в переважній більшості установ і закладів українізацією ніхто не цікавився. Останні засідання окружних комісій з українізації відбулись влітку 1930 р. Далі вони перестали діяти у зв'язку з ліквідацією округ. Спроби окремих відділів освіти утворити районні комісії виявилися марними.

Попри всю суперечливість радянської політики “українізації” нескладно помітити позитивні моменти її проведення на Поділлі: переведення діловодства в більшості установ і закладів на українську мову, підготовку українських

фахівців для адміністративних органів. Українська мова стала розмовною для значної частини службовців, зросла кількість українців, які працювали на відповідальних посадах.

Важко погодитися з позицією тих дослідників, котрі бачать у ній лише негативний зміст, вважаючи її тільки політичною провокацією. Подібні думки ще у 1920-х рр. знайшли широке поширення в статтях українських політичних діячів, які опинилися за кордоном (зокрема, А.Лівицького, М.Шаповала). Серед окремих сучасних українських істориків теж побутує думка, що українізація – це широкомасштабна провокація, спрямована на виявлення, а потім винищення національно-свідомих елементів²².

Головними перешкодами в проведенні українізації слід вважати відсутність досвідчених лекторів з українознавства, постійні зміни кадрів у державних установах, відсутність підручників, посібників, негативне ставлення з боку багатьох службовців, які намагалися уникнути навчання та іспитів з української мови, формальне ставлення до цієї справи партійних організацій, комсомолу, профспілок. Чимало чиновників вважали українізацію короткочасним маневром для залучення на свій бік селянства.

Незважаючи на всі недоліки, проведення політики українізації мало велике значення для розвитку української мови, культури, утвердження самої назви “Україна”.

Примітки:

1. Нестеренко, В. А. Загальна характеристика українсько-польських міжетнічних відносин на Поділлі в першій третині ХХ ст. / В. А. Нестеренко // *Pamiętnik Kijowski*. – Kijow, 2004. – Т. VII: *Polacy na Podolu / pod red. H. Stronskiego*. – S. 165-172; Завальнюк, О. М. “Винним себе визнав...” (В.О.Гериневич) / О. М. Завальнюк, М. Б. Петров // *Репресоване краєзнавство (20–30-і роки) / редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін.* – К.: Рідний край, 1991. – С. 178-183; Місінкевич, Л. Л. Коренізація і національні меншини Поділля у 20–30-х рр. ХХ ст. / Леонід Леонідович Місінкевич; Ін-т іст. України НАН України; Головна редкол. наук.-док. серії книг “Реабілітовані історією”. – К.: Рідний край, 1999. – 72 с.; Суrowsий, А. Освітні заклади національних меншин на Поділлі в 1920-х роках / А. Суrowsий // *Культура Поділля: історія і сучасність*. – Хмельницький, 1993. – С. 285-287; Боголюбова, І. Освітні заклади Проскурова у 20-30-ті рр. ХХ ст. / І. Боголюбова // *Поділля і Волинь в контексті історії українського національного відродження*. – Хмельницький, 1995. – С. 82-86; Якубова, Л. Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20–30-ті роки): коренізація і денационалізація / Л. Д. Якубова // *Укр. іст. журн.* – 1998. – № 6. – С. 22-36; Верменич, Я. В. Територіальна організація в Україні як наукова проблема: регіонально-історичний та політико-адміністративний виміри / Я. В. Верменич / *Ін-т іст. України НАН України; Центр теорет.-метод. проблем іст. регіоналістики; [наук. ред. акад. НАН України В. А. Смолій]*. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2008. – 160 с.

2. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України), ф.413. Центральна комісія національних меншин при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, м.Харків, 1924–1932 рр., оп.1, спр.1. Декрети, постанови, протоколи

засідань ВУЦВК, РНК УСРР та листування з ВУРПС, Наркомздоров'я УСРР, Наркомземом УСРР, Наркомпраці УСРР про українізацію шкіл і громадських установ, забезпечення самостійності національних меншостей на Україні. 1 серп. 1923 р. – 10 квіт. 1928 р., 158 арк.

3. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), ф.П-1. Подільський губернський комітет КП(б)У. Губком КП(б)У, м.Вінниця, Вінницької округи, Подільської губернії, оп.1. 1920–1925 рр., спр.57. Доповіді, звіти й огляди Подільського губернського відділу Державного політичного управління щодо політичного й економічного стану Подільської губ. Липень – грудень 1923 р., 246 арк.

4. Поділля та Південно-Східна Волинь у перші роки радянської влади (у документах та матеріалах) / [упоряд. М. П. Олійник]. – Хмельницький: ХНУ, 2008. – 250 с.

5. Нестеренко, В. А. Національні відносини на Поділлі у 20–30-ті роки ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук / Нестеренко Валерій Анатолійович. – Кам'янець-Подільський, 1998. – 188 с.

6. Скларенко, Є. Порайко Василь Іванович (12 жовт. 1888 – 25 жовт. 1937) / Є. М. Скларенко // Реабілітовані історією. Полтавська обл.: наук.-док. серія книг. – К.: Полтава: Оріяна, 2007. – Кн. 5. – С. 472-474.

7. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), ф.р.6. Відділ народної освіти Кам'янецького повітового виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, оп.1. (1920 – лютий 1923 рр.), спр.23. Доповіді про роботу відділів народної освіти, анкети вчителів та ін. документи. 20 груд. 1920 р. – 5 трав. 1922 р., 198 арк.

8. ДАВО, ф.П-1. Подільський губернський комітет КП(б)У. Губком КП(б)У, м.Вінниця, Вінницької округи, Подільської губернії, оп.1. 1920–1925 рр., спр.5. Протокол і матеріали X-ї Подільської губернської конференції КП(б)У. 5-8 трав. 1924 р., 354 арк.

9. РКП(б). Съезд. 12-й. Москва, 1923: стенограф. отчет. – М.: Политиздат, 1968. – XXII, 903 с.

10. ЦДАВО України, ф.166. Народний комісаріат освіти УСРР, оп.5, спр.824. Матеріали про роботу Ради нацменшостей Наркомосу УСРР (постанови, протоколи, пояснюючі записки, рапорти, відомості, звіти, доповідні записки) (в 2-х т., т. 1-й). 23 січ. – 21 лип. 1925 р., 447 арк.

11. Баженов, Л. В. Alma mater подільського краєзнавства: Місто Кам'янець-Подільський – центр історичної регіоналістики ХІХ – початку ХХІ ст. / Л. В. Баженов / Ін-т історії України НАН України; Кам'янець-Подільський держ. ун-т; Хмельницький обл. ін-т післядипл. освіти; Центр дослідж. іст. Поділля. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – 416 с.

12. Держархів Хмельницької обл., ф.р.5. Інспектура народної освіти виконавчого комітету Кам'янець-Подільської округової ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, оп.1. 1923–1930 рр., спр.40. Матеріали по українізації радянського апарату установ системи народної освіти округи (протоколи, звіти, акти). 4 січ. 1924 р. – 4 квіт. 1925 р., 308 арк.

13. Там само, ф.р.926. Проскурівський окружний виконком Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, оп.1. 1923–1937 рр., спр.5. Матеріали щодо українізації апарату радянських закладів (циркуляри, протоколи, відомості,

списки). 20 лют. – 1 черв. 1924 р., 332 арк.

14. ДАВО, ф.П-1. Подільський губернський комітет КП(б)У. Губком КП(б)У, м.Вінниця, Вінницької округи, Подільської губернії, оп.1. 1920–1925 рр., спр.234. Річний звіт щодо роботи Подільського губернського комітету КП(б)У (за період з IX Подільської губернської конференції КП(б)У до 1 січня 1924 р.). 20 берез. 1924 р., 59 арк.

15. ДАХО, ф.П-3. Кам'янець-Подільський окружний комітет КП(б)У, оп.1. 1923–1930, 1935–1937 рр., спр.88. Інформаційні звіти про роботу окружному КП(б)У, матеріали про стан округу. Березень – 1 груд. 1924 р., 217 арк.

16. Там само, ф.р.5. Інспектура народної освіти виконавчого комітету Кам'янець-Подільської округової ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, оп.1. 1923–1930 рр., спр.51. Матеріали по українізації радянського апарату в окрузі (протоколи, звіти, акти, листування). 10 верес. 1925 р. – 21 лют. 1930 р., 167 арк.

17. ДАХО, ф.р.1086. Відділ народної освіти Шепетівського округового виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, оп.1. 1923–1930 рр., спр.246. Протоколи засідань окружної комісії по перевірці знань української мови, акти перевірки знань, відомості про стан українізації та списки робітників установ та організацій округу. 24 берез. – 26 жовт. 1926 р., 37 арк.

18. Червоний кордон: Орган Кам'янець-Подільського та Проскурівського округкомів КП(б)У, ОВК, профспілок (Кам'янець-Подільський). – 1924–1937.

19. ДАХО, ф.р.5. Інспектура народної освіти виконавчого комітету Кам'янець-Подільської округової ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, оп.1. 1923–1930 рр., спр.76. Матеріали щодо українізації радянського апарату в окрузі (протоколи, доповіді, звіти, відомості, плани, списки). 19 листоп. 1926 р. – 11 квіт. 1930 р., 193 арк.

20. Там само, ф.П-3. Кам'янець-Подільський окружний комітет КП(б)У, оп.1. 1923–1930, 1935–1937 рр., спр.251. Звіт секретаря окружному КП(б)У на засіданні оргбюро ЦК КП(б)У “Про стан Кам'янець-Подільського округу”. Огляд економічного і політичного стану Кам'янець-Подільського округу. Висновки про політичний стан села за матеріалами Кам'янець-Подільського окрвідділу ГПУ. 24 жовт. – 11 листоп. 1928 р., 55 арк.

21. Дашкевич, Я. Політичне ошуканство чи провокація?.. Крах українізації 20–30-х рр. / Я. Р. Дашкевич // Літературна Україна. – 1990. – 4 жовт. – С. 4.

22. Дашкевич, Я. Політичне ошуканство чи провокація? Крах українізації 20–30-х років // Дашкевич Я. Україна вчора і нині: нариси, виступи, есе. – К.: Ін-т укр. археогр. та джерелозн. АН України, 1993. – С. 78-88.

Summary

The article is devoted to the ukrainization of state institutions of Podilia in 1920 – the beginning of 1930. The course of events, consequences and sense are revealed have been revealed.

Key words: *Podilia, Kamianets-Podilskyi, state institutions, ukrainization, courses, governmental commissions.*

Одержано 24 квітня 2013 року